

BELÇİKA'DA TÜRKÇE DERSİNİN PROBLEMLERİ HAKKINDA ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

*Vedat Ekmekçi**

ÖZET

Avrupa'da yaşayan soydaşlarımızın dillerini ve milli kimliklerini öğrenmeleri insani bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Konseyi'nin 25 Temmuz 1977 tarihli yönergesi göçmen çocuklarının anadili öğretimiyle ilgili olarak: "Üye devletler ulusal ve yasal koşulları doğrultusunda ve göçmenleri gönderen ülkelerin devletleri ile işbirliği içinde okul programlarıyla eşgüdümlü olarak anadili eğitimi ve öğretimi için uygun önlemleri alır" şeklinde daha hâlâ yürürlükte olan bir karar almıştır. Bu karar doğrultusunda Avrupa'da soydaşlarımızın yoğun yaşadıkları bölgelerde talep ettikleri takdirde seçmeli olarak anadil ve kültür dersleri alabilmektedirler. Bu çerçevede Milli Eğitim Bakanlığı Türk çocuklarına kendi ülkelerinde seçmeli olarak Türkçe ve Türk Kültürü Dersi eğitimi vermektedir. Bu araştırma, 2010-2011 öğretim yılında Belçika'nın çeşitli yerlerinde görev yapan öğretmenlerin Türkçe dersi hakkındaki görüşlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırma verileri Belçika'nın çeşitli okullarında görev yapan, 5 Türkçe ve Türk kültürü öğretmenin yarı yapılandırılmış ankete verdikleri sorularla toplanmıştır. Veriler, kategoriler altında sınıflandırılarak sunulmuştur. Araştırmanın sonucunda, öğretmenlerin, Türkçe dersinin işlenişine dair fikirleri sorulmuş olup daha iyi bir eğitim kalitesi adına tavsiyeleri alınmıştır. Öğretmenlerden elde edilen veriler ışığında önerilerle çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkçe ve Türk Kültürü, Avrupa Birliği, Türkçe Öğretmeni

* Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi ve Belçika'da Türkçe Öğretmeni

1. GİRİŞ

Dil, bir insanın ve toplumun varoluş göstergesidir. Konfüçyüs'ün “Bir ülkeyi idare etmeye çağrılıydınız önce ne yapardınız?” sorusuna verdiği cevap oldukça düşündürücüdür: “Önce dildeki karışıklığı düzeltirdim. Dil düzgün olmazsa, kelimeler düşünceleri iyi anlatamaz. Düşünceler iyi anlatılmazsa, ahlak ve kültür bozulur. Ahlak ve kültür bozulursa adalet yolunu şaşırır. Adalet yanlış yola saparsa, halk güçsüzlük ve şaşkınlık içine girer, ne yapacağını bilemez. Bu sebeple, kişi söylediğini doğru söylemelidir. Hiçbir şey dil kadar mühim değildir.” Dil, bireyin kendini ve dünyasını tanımlaması açısından son derece önemlidir. Bu sebeple ana dil öğretimi hayati bir önem taşımaktadır. Kişinin etrafındaki insanlarla iletişim kurabilmesi, sosyal bir varlık olarak toplum içerisinde kendini ifade edebilmesi, bireysel gelişimini tamamlayabilmesi ve hayatın her aşamasında başarılı olmasının yolu iyi bir ana dili eğitim ve öğretiminden geçmektedir (Kayaalp, 1998:89). İyi bir dil, sağlam bir dil bilinci ile oluşur. Sağlam bir dil bilinci oluşturmaksa dilin kurallarını öğrenip, öğretmekle mümkündür. Dil ve toplum, başlangıç noktası bizce bilinmeyen bir evrimin sonucudur. Bildiğimiz, birlikte ve birbirlerini etkileyerek doğduklarıdır; çünkü biri olmadan öbürü düşünülemez (Vendryes, 2001:15). Ana dili eğitiminin bu denli önemli oluşundan dolayı cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Mustafa Kemal Atatürk ana dili öğretimini önemsemiş ve bu konuda çalışmalarda bulunmuştur “Türk milletinin dili Türkçedir. Türk dili, dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yüceltmek için çalışır. Bir de Türk dili, Türk Milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihâyetsiz felâketler içinde bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir. Öyle istiyorum ki, Türk dili bilim yöntemleriyle kurallarını ortaya koysun ve her dalda yazı yazarlar bütün terimleriyle çoğunluğun anlatabileceği güzel, âhenkli dilimizi kullansınlar(İnan, 1996). Bu maksatlarla Türkçe öğretimi, yurt içinde ve yurt dışında son zamanlarda giderek hızlı ve nitelikli bir biçimde sürdürülmeye çalışılmaktadır. Avrupa’da Türkçenin öğretimini yapılması daha zor ve sistematik bir çaba gerektirmektedir. Çocukların doğru Türkçeyi kullanma ortamları oldukça sınırlıdır. Mevcut Türkçe ise bozulmakta ve başkalaşmaktadır. Son kertede ise dil unutulmaktadır.

Türkçenin kullanımında başta sözdizimi ve biçim bilgisi olmak üzere kimi standart dışı kullanımlar gözlenmektedir. Özellikle anavatanla kurulu mevcut bağların zayıflaması ve

Türkçe konumsa alışkanlığının giderek azalması, içinde bulunulan baskın kültürün dilsel özelliklerinin Türkçenin kavram ve yapısal özelliklerindeki anlatım ve sözdizimsel yapılara aktarılmasının (Fusion) etkisiyle konuşulan Türkçenin yapısal değişikliğe uğradığı görülmektedir. Bu değişiklikler sadece konuşma dilinde değil, Türkiye’de yayımlanan ve Avrupa’da da yerel sayfalar ilave edilerek piyasaya sürülen Türkçe gazetelerin dışındaki Almanya kökenli gazete ve dergiler ile Almancadan Türkçeye çevirilerek Türklere dağıtılmak üzere hazırlanan duyuru, haber ve bilgi nitelikli yazılı metinlerde daha yoğun olarak gözlenmektedir (Damar,2002).

2.YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır. Nitel araştırma herhangi bir şekilde istatistiksel işlemler ya da başka bir sayısal araç olmaksızın verilerin üretildiği araştırma yaklaşımıdır (Altunışık, 2005). Nitel araştırma tekniklerinin doğal ortama duyarlılık sağlaması, araştırmacının katılımcı rolü olması, bütüncül bir yaklaşıma sahip olması, algıların ortaya konmasını sağlaması, araştırma deseninde esnekliği olması ve tümevarımcı bir analize sahip olması önemli özellikleridir (Yıldırım ve Şimşek, 2000).

Örnekleme

Araştırmada amaçlı örnekleme yolu izlenmiştir. Nitel araştırmalarda, örnekleme derinlemesine araştırabilmek için örneklem grubu küçüktür. Bu nedenle rasgele örneklem seçimi yerine, amaçlı örnekleme tercih edilir (Miles ve Huberman, 1994). Bu örneklemede seçim için önemli olduğu düşünülen ölçütler belirlenmekte ve bu ölçütlere göre seçilen örneklemin, araştırma evrenini bütün nitelikleri ile temsil edebildiği düşünülmektedir (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Buna göre görüşmeler, Belçika’nın çeşitli yerlerinde görev yapan Türkçe ve Türk kültürü öğretmenleriyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma etiği çerçevesinde katılımcıların isimleri kullanılmamıştır. Bu nedenle katılımcı öğretmenler K1, K2, K3, K4, K5 kodlarıyla isimlendirilmiştir. Katılımcıların özellikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1 Katılımcıların özellikleri

Katılımcılar	Belçika'da Görev süresi (Ay-Yıl)	Mesleki Deneyim (Yıl)	Görev	Cinsiyet
K1	4 AY	10	Türkçe ve Türk kültürü Öğretmeni	Erkek
K2	4 AY	8	Türkçe ve Türk kültürü Öğretmeni	Erkek
K3	4 YIL	11	Türkçe ve Türk kültürü Öğretmeni	Erkek
K4	3 YIL	13	Türkçe ve Türk kültürü Öğretmeni	Erkek
K5	3 AY	7	Türkçe ve Türk kültürü Öğretmeni	Erkek

Verilerin Toplanması ve Analizi

Görüşme tekniğini kendi içinde yapılandırılmış, yarı-yapılandırılmış ve yapılandırılmamış diye sınıflandırmak mümkündür. Yarı-yapılandırılmış görüşmede sorular önceden belirlenir ve bu sorularla veriler toplanmaya çalışılır.(Karasar, 1998:77) Bu araştırmanın verileri görüşme türlerinden yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğiyle elde edilmiştir.

Hazırlanan Görüşme Formu (Ek-A) Katılımcılara uygulanmış ve ardından veriler analiz edilmiştir. Verilerin analizinde içerik analizi yönteminden faydalanılmıştır. İçerik analizi, belirli kurallara dayalı kodlamalarla, bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenabilir bir teknik olarak tanımlanmaktadır (Büyük Öztürk vd. 2005). Görüşmelerden elde edilen ham veriler kodlama yapılarak, kategoriler belirlenmiştir. Veriler bu kategoriler altında sınıflandırılarak okuyucu için anlamlı bir hale getirilmiştir. Kodlama ve kategorileştirme işlemi araştırmacılardan biri tarafından tekrarlı olarak yapılmıştır. Böylece araştırmanın problemine ve amacına bağlı kalınarak,

gereksiz kodlamalar çıkarılmış, gerekli görülen kısımlarda yeni kodlamalar eklenmiştir. Sonuç olarak her bir katılımcının konu hakkındaki görüşlerinin ayrı ayrı görülebileceği tablolar elde edilmiştir.

3.Bulgular ve Yorumlar

Soru 1: “Türkçe öğretimi konusunda hazırlanan kitapların etkili olduğunu düşünüyor musunuz?”

Katılımcıların Soru 1’e verdikleri cevaplar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2 Soru 1 için katılımcıların verdikleri cevapların analiz sonuçları

KATILIMCILAR	KATEGORİLER		
	Etkililik	Olumsuz Yönler	Olumlu Yönler
K1	Etkisiz	Kitaplar soyut bir dile sahip- etkinlikler yetersiz-1.sınıf etkinlikleri yetersiz	1-2 ve 3.sınıflar nispeten ilgi çekici
K2	Kısmen Etkili	4 temel beceri eksik verilmiş - metinler albenili değil- görsel öğeler (resim, cd...) yeterli değil.	Kitapların varlığı olmamasından iyidir.
K4	Etkili	Öğretmenlerin kaynak ve ders materyali temini konusundaki ihtiyacını giderdiği için olumlu.	
K3	Etkili	_____	Burada görev yapan öğretmenlerce hazırlanmış renkli görsellerin oluşu
K5	Kısmen etkili	Parçaların eksik ve yetersiz oluşu- Görsellerin kalitesinin düşüklüğü	Ortak bir kaynak sağlaması-Kazanım parçaları ve etkinlikler sunması

Yöneltilen her bir soru için, katılımcılardan elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 2 incelendiğinde, katılımcıların Soru 1'e verdikleri cevapların üç ana başlık altında toplandığı görülebilir. Bunlar: Programın Etkililiği, programın olumsuz yönleri ve programın olumlu yönleridir. İki katılımcı ders kitaplarını etkili bulmuşken iki katılımcı kısmen etkili, bir katılımcı ise etkisiz bulmuştur.

Tabloları incelediğimizde etkisiz ve kısmen etkili gören öğretmenlerin eleştiri noktasını ders kitaplarında yer alan etkinliklerin yetersiz olması oluşturmaktadır(k1,k2,k5). Hazırlanan kitapların bilhassa görsellik açısından yetersizliği ön plana çıkmaktadır. Etkili bulan bir katılımcı bunun aksine görünse de görsellerin oluşunun olumlu olduğunu ifade etmiştir. Lakin niteliğini belirtmemiştir(k3). Kitapların olumlu yönleri konusunda ise katılımcıların görüşleri aşağıdaki gibi sıralanmış, aynı görüşü belirten katılımcılar için maddenin karşısına frekansı belirtilmiştir.

Bunlar:

Bir materyalin olması(3),

Etkinliklerin ve kazanım parçalarının yer alması(1),

Renkli görsellerin oluşu (1),

Bazı sınıflarda ilgi çekici resimlerin olması (1),

Soru 2: “Türkçe ve Türk kültürü dersinde programda belirtilen kazanımları tam olarak elde ettiğinizi düşünüyor musunuz?”

Katılımcıların soru 2'ye verdikleri cevaplar tablo 3'te sunulmuştur

Tablo 3 Soru 2 için katılımcıların verdikleri cevapların analiz sonuçları:

KATILIMCILAR	KATEGORİLER	
	Düşünüyorum Sebepleri	Düşünmüyorum Sebepleri
K1	-	Çocukların Yeterince yazılı kaynaklarının olmayışı, ailelerin eğitim seviyelerinin düşüklüğü, Not sisteminin olmayışından kaynaklanan Çocukların ilgisizliği
K2	-	Not değerlendirmesinin olmayışı, çocukla daha çok duyuşsal iletişim kurulması
K3	-	Devamsızlık sorunu, Fiziki alt yapı yetersizliği, veli duyarsızlığı, Öğretmen motivasyonu eksikliği
K4	-	Ders verilen mekânların farklılığı, Öğrenci seviye farklılıkları
K5	-	Öğrencilerin ilgisizliği, derse olan ilgisizlikleri, velilerin eğitim düzeyleri, not sisteminin olmayışı

Katılımcıların tamamı kazanımların tam olarak elde edemediklerini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin birtakım sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Bunların bazıları ortak paydalarda birleşmektedir. Kazanımların yeteri kadar elde edilemeyişinin sebepleri, katılımcılara göre frekanslarıyla birlikte şöyle sıralanmaktadır:

Not sisteminin olmayışı(3),

Velilerin eğitimsiz oluşları (2),

Öğrencilerin ilgisiz oluşları(2)

Duyuşsal iletişimin ağır basması(1)

Çocukların yazılı kaynaklarının olmayışı (1),

Ders mekanlarının farklılığı (1),

Devamsızlık sorunu (1),

Öğretmenler, özellikle not değerlendirilmesinin olmayışından ve veli-öğrenci ilgisizliğinden yakınmaktadır. Ancak farklı tespitlere rastlamak da mümkündür.

K2 kodlu katılımcı: “...Öğrenciler bizleri bir öğretmen olarak değil de onlarla aynı dili konuşan dayı, amca, abi gibi görmekte...” şeklinde bir fikir belirtmiştir. Böyle olmasından ötürü öğrenciler daha çok duyuşsal yakınlık hissetmekte, bunun da öğretmen-öğrenci psikolojisini yakalamakta kendileri adına engel oluşturduğunu vurgulamaktadır.

Soru 3: “Türkçe ve Türk kültürü dersinin daha etkin olması için ne gibi tavsiyelerde bulunursunuz?”

Tablo 4 Soru 3 için katılımcıların verdikleri cevapların analiz sonuçları

KATILIMCILAR	TAVSİYELER
K1	Ailelerin bu işin gerekliliğine inanması-ilgi çekici aktivitelerin sağlanması
K2	Derse okul dersleri arasında seçmeli bir statü kazandırılması
K3	Avrupa toplumunun organizasyonunu kendi içinden sağlaması
K4	Öğretmen hizmet içi eğitiminin niteliğinin artırılması-Derslerin okul ortamında yapılması-Ders kitaplarının ülkelere göre hazırlanması
K5	Dersin okul dersleri içerisinde notla değerlendirilmesi-Ailelerin bilinçlendirilmesi-ders kitabı niteliğinin artırılması

Tavsiyeler frekanslarıyla birlikte şöyle sıralanmaktadır:

Dersin notla değerlendirilen okul dersleri arasında seçmeli statü kazanması (3),

Aile ve çevre desteği(3),

Derslerin okul ortamında yapılması(2)

Çeşitli aktivitelerin yapılması(1)

Öğretmen eğitim durumları yetersizliği(1)

Ders kitabı nitelik eksikliği (1),

Katılımcıların belirli oranlarda örtüştüğü ama sorunlara farklı çözümler ürettikleri görülmektedir. Derslerin notla değerlendirilmeyişi ciddi bir problem olarak görülmektedir. Diğer sorularda da aynı konuya değindikleri görülmektedir. Buna ilaveten velilerin ilgi ve itina eksiklikleri göze çarpmaktadır.

Soru 4: “Türkçe ve Türk kültürü dersi alan öğrencilerin Türkçe becerileri konusundaki fikirleriniz nelerdir?”

Katılımcıların Soru 4’e verdikleri cevaplar Tablo 5’te sunulmuştur. Katılımcıların öğrencilerin Türkçe becerileri hususundaki fikirlerini almak üzere soru 4 katılımcılara yöneltilmiştir.

Tablo 5 Soru 4 için katılımcıların verdikleri cevapların analiz sonuçları:

KATILIMCILAR	DÜŞÜNCELER
K1	Devamsızlıktan ötürü ilerleme oldukça yavaş-velilerin yanlış öğretiminden dolayı yanlış öğrenmeler oldukça fazla
K2	Yazı oldukça eksik-konuşmalarda bozukluklar var-okumalar ise harf bilgisinden ötürü zayıf
K3	Yetersiz ama bazı öğrencilerde yeterlilikler mevcut
K4	Oldukça eksik-iki dillilikten ötürü konuşma bozuklukları mevcut
K5	Harf bilgi eksikliğinden dolayı yazma becerileri kötü-konuşmada yanlış öğrenmeler var-okuma konusunda yetersizler-çok az da olsa iyi öğrenciler mevcut

Katılımcıların tamamı becerilerin eksik olduğunu vurgulamışlardır. Düşüncelere bakıldığında konuşma bozuklukları dikkati çekmektedir. Bu soruda öğretmenler birbirlerine oldukça yakın cevaplar vermişlerdir.

Beceriler konusundaki eksiklikler frekanslarıyla birlikte şöyle sıralanmaktadır:

Konuşma bozuklukları(3)

Harf bilgi eksikliği (2),

Yazı eksikliği (2)

Yanlış öğrenmeler(2),

4.Sonuç ve Tartışma

Araştırmaya katılan öğretmenler Türkçe dersinin ders müfredatı içinde olmamasından yakınmışlardır. Türkçe derslerinin ders dışında yapılması ve tamamen gönüllülüğe dayanması, aynı zamanda notla değerlendirilmeyişi dersin işlenişi açısından son derece olumsuz etki yarattığını belirtmişlerdir.

Öğrenci velilerinin büyük çoğunluğunun babası Belçika'ya Türkiye'nin kırsal kesimlerinden gelen eğitimsiz insanların çocuklarından oluşmaktadır. Eğitime verilen ilginin azlığı, uyum sorunları, yabancı bir ülkede yaşamayı kabullenememe gibi daha birçok nedenden ötürü çocukları da babalarıyla aynı kaderi paylaşmaktadır. Bunun sonucunda eğitime ilgisiz anne-babalar ve güdülenememiş çocuklar yetişmektedir. Eğitimcilerimizin bu konudan oldukça şikayetçi oldukları görülmüştür.

Katılımcılar, okullarda okutulan ders kitaplarının hiç olmamasındansa olmasının daha iyi olduğunu belirtmişlerdir. Kitapların olmayışından dolayı geçmiş yıllarda bireysel çabalarla yürütülen etkinlik arayışının, fotokopi çekmenin öğretmenler açısından oldukça zorluk getirdiğini belirtmişlerdir. Mevcut kitaplar bu açıdan faydalıdır. Lakin kitapların görsel, dilsel açıdan yetersiz olduğunu söylemektedirler. Ders kitaplarının niteliksel olarak yetersiz kaldığı söylenebilir.

Eğitimcilerimiz çocukların Türkçe'nin becerileri(okuma, anlama, konuşma, yazma) bakımından oldukça yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. İki dillilik Türkçe'nin öğretilmesi bakımından sorunlar yaratmaktadır. Çocukların farkındalıkları yetersiz olduğundan iki dili de bir arada kullanmakta ve bu da birçok hataları beraberinde getirmektedir. Yazma becerileri oldukça eksiktir. Konuşmada birçok problemler mevcuttur.

Öğrenci velileri farkındalık yaratmamakta ve yanlışları düzeltmek adına herhangi bir çaba göstermemektedir. Üstelik yöresel ağız özellikleri, yanlış bilgiler aynen çocuğa aktarılmakta ve çocuk bunu en doğru olarak kabul etmektedir. Bunu değiştirmek için herhangi bir neden görmemektedir.

Çocukların Türkçe yazılı malzemeyle fazla karşılaşmaması nedeniyle Türkçe konuşmalar sözel olarak aktarılmakta bu da yanlışları peşi sıra getirmektedir. Dilin kurallarına hâkim olmayan çocuklar duyduklarını doğru kabul etmekte ve ders içerisinde de kuralları bilme, Türkçeyi doğru öğrenme gibi bir istek göstermemektedirler.

Görülmektedir ki birçok yönden Belçika'da Türkçe dersinin işlenişiyile ilgili olarak problemler mevcuttur. Bunları çözmek adına bir takım öneriler sunmak mümkündür:

Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlar ışığında aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

1. Türkçe dersi ders saati içerisinde notla değerlendirilen bir ders olmalıdır.
2. Veli ve öğrenci motivasyonunu arttırmak adına bilinçlendirme faaliyetlerine ağırlık verilmelidir.
3. Ders kitaplarının daha canlı ve daha nitelikli bir biçimde hazırlanması gerekmekte.
4. Çocuklar ailelerinin teşvikiyle yazılı kaynaklardan beslenmelidir ve dilin kurallarına doğru bir biçimde hâkimiyetin sağlanması gerekmektedir.
5. Dersler için yeterli fiziki şartların oluşturulması gerekmektedir.

Kaynakça

1. Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
2. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınları. *Araştırma Yöntemi*. (8.Basım) .Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. s.77
3. Büyüköztürk, S. (2005). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. (Besinci Baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık.
4. Damar, M.(2002).*Almanya'daki Çok Kültürlü Ortamlarda Türkçenin Anadili Olarak Kullanımı*. Anadolu Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir
5. Afet, İ.(1966)“Milliyetin Temeli Dil Birliği”, *Türk Dili Dergisi*, N. 182, s. 90.
6. Karasar, N.(1998), *Bilimsel araştırma yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım, s.77, Ankara
7. Kayaalp, İ. , (1998), *İletişim ve Dil*, Türkiye Diyanet Vakfı yay. Ankara.
8. Miles, B. M. ve Huberman A. M., (1994). *Qualitative data analysis: An expanded source book*. 2nd ed. California, USA: Sage Publications, p:27.
9. Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık
10. Vendryes, J. V. (2001), *Dil ve Düşünce*, (Çev. Berke Vardar), Multilingual yay. , İstanbul.
11. Yıldırım, A. , Şimşek, H. (2000). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.